

В.І. Еўмянькоў

ЯНКА КУПАЛА І КАНЦЭПЦЫЯ НАЦЫЯНАЛЬНАГА АДРАДЖЭННЯ ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ І Польшчы XVIII – XIX стст.

У артыкуле разгледжана праблема польска-беларускага ўзаемадзеяння ў XVIII – XX стст. Творчасць Янкі Купалы прааналізавана ў кантэксце адраджэнскай плыні польскамоўнай літаратуры Літвы – Беларусі (Ф. Карпіньскі, Ю. Нямцэвіч, А. Міцкевіч, У. Сыракомля). Азначана адзінства ў адлюстраванні гісторыі заняпаду і падзелаў Рэчы Паспалітай.

У беларускай навуцы нацыянальнае адраджэнне традыцыйна пачынаецца з пачатку XX ст., з так званага «нашаніўскага перыяду». Асобе Янкі Купалы пры гэтым адводзіцца ключавая роля аднаго з правадыроў пакалення адраджэнцаў. Разам з тым, ужо даказана (І. Багдановіч, В. Кавалёў, А. Мальдзіс, У. Мархель,) тое, што «з мёртвых паўстанне» Беларускай пачалося не ў 1900-я. Адраджэнне выспявала ў межах краёвай, літвінскай плыні літаратуры Рэчы Паспалітай. Гэта значыць, што «нашаніўцы» не пачыналі, а працягвалі традыцыі папярэднікаў (Ф. Карпінскага, Ю. Нямцэвіча, А. Міцкевіча, У. Сыракомлі, Я. Баршчэўскага і Ю. Крашэўскага). Аднак, калі бескрытычна прыняць гэты тэзіс, узнікае шэраг пытанняў, якія да гэтага часу беларускае літаратуразнаўства не можа вырашыць.

Па-першае, калі ў творчасці гэтых цалкам або часткова польскамоўных аўтараў ёсць элементы беларускай культуры, ці азначае гэта іх беларускую арыентацыю? Па-другое, ці варта дапасоўваць гэтых польскамоўных творцаў да нацыянальнага літаратурнага жыцця (уключаць у школьныя праграмы і падручнікі). Адназначных адказаў на гэтыя пытанні няма і ў новай акадэмічнай гісторыі беларускай літаратуры (па-ранейшаму дамінуе фармальны падыход: ёсць верш на беларускай мове – беларускі пісьменнік, няма – замежны аўтар).

Быў прапанаваны шлях, які дапамагаў абмінуць катэгарычнасць пастаноўкі гэтага пытання. Напрыканцы ХХ ст. у навуцы запанавала ідэя краёвай / літвінскай плыні ў польскай літаратуры ХІХ ст. Звернем увагу: менавіта ў «польскай», што ўсё ж азначае перарванасць нацыянальнай беларускай традыцыі ў літаратуры літвінаў-краёўцаў.

Абвешчаны таксама тэзіс аб «прадвесці» (У. Мархель) беларускага адраджэння ў творчасці філаматаў, а таксама польскамоўных аўтараў 1840 – 1860-х гг. (У. Сыракомля, Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч). Нельга тут не пагадзіцца з І. Багдановіч, якая лічыць, што нават такі падыход усё роўна адлюстроўвае літаратуру як бы з польскага боку. Калі прыняць пад увагу тэзіс аб існаванні тэндэнцый беларускага адраджэння ў творчасці, напрыклад, А. Міцкевіча, то ўсё роўна гэта не вырашыць ні першае, ні другое вышэй пазначанае пытанне.

На наш погляд, пры аналізе адраджэнскай плыні Беларусі другой паловы ХVІІІ – першай паловы ХІХ стст. варта абстрагавацца ад яе нацыянальнага складніка, абмінуць пытанне, якое на дадзеным этапе нельга вырашыць, і перайсці да больш істотнага – вывучэння ідэалагічнага падмурка адраджэнскай плыні ў межах шматнацыянальнай літаратуры былой Рэчы Паспалітай. Куды больш важна тое, што менавіта ў «польскім» (рэчпаспалітаўскім) асяроддзі быў выпрацаваны той адраджэнскі ідэйны каркас, які потым быў перанесены на беларускую нацыянальную глебу. Іншымі словамі, адраджэнская плынь у беларускай літаратуры ХХ і ХХІ стст., па сутнасці, працягвае традыцыі літвінскай краёвай школы.

Літвіны-краёўцы атрымалі магутны імпульс да стварэння тэарэтычных і ідэалагічных падвалаў адраджэння якчэ ў другой палове ХVІІІ ст. Каб абгрунтаваць гэту ідэю, звернемся да працы Гуга Калантая «Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III».

У ХVІ ст., ніша Г. Калантай, «Polak własnym językiem czytał nietylko ustawy krajowe, nietylko prace mówców i posłów, ale nawet dzieła filozofii moralnej» [4, s.18]. У ХVІІ ст. прачытаць па-польску ён ужо не мог, бо большасць кніг была на лаціне. Польская мова хутка выводзілася з ужытку не толькі ў школах, але і на сеймах, трыбуналах, у судах. Сітуацыя пагоршылася ў ХVІІІ ст., «ад пачатку якога панавалі ў Польшчы Сасы: Аўгуст II і Аўгуст III, абодва гэтыя каралі не ўмелі па-польску, не былі нават здольныя размаўляць на лаціне». «Mowa francuska i niemiecka, były jedyne, któremi Polak mógł się rozmówić naówczas z swoim królem». Шлях-

та звярталася да мовы польскай толькі ў выключных выпадках, каб размаўляць з ніжэйшымі саслоўямі.

Польская мова была ў заняпадзе толькі на тэрыторыі Каралеўства; зусім іншая карціна, паводле Г. Калантая, заўважалася на Літве. «Śmieszna rzecz, Polska właściwie tak zwana, używała łacinu w sądach i kancelaryach, aż do ostatniego momentu, kiedy polski język był wygodnym i dostarczającym w całej prawniczej umiejętności dla Litwy i wszystkich województw ruskich» [4, s. 26].

Г. Калантай робіць важную выснову: пальшчызна, як маўленчае і культурнае асяроддзе, захоўвалася менавіта на тэрыторыі сучаснай Беларусі, у той час як у этнічнай Польшчы яшчэ напачатку XVII ст. традыцыі Яна Каханюўскага часткова перарваліся. Калі ў Польшчы польская мова – плебейская, то на Літве – яна мова вышэйшага саслоўя, канцэлярскай і нарэшце літаратурнай (першая палова XIX ст.).

Такім чынам, у другой палове XVIII ст. назіраецца працэс вяртання назапашанага. Пераважная большасць аўтараў польскага сентыменталізму (Ф. Карпінскі, Ф. Князнін), класіцызму (Ю. Нямцэвіч, Ф. Багамалец) – этнічныя беларусы. Пры гэтым у сітуацыі ідэалагічнай канфрантацыі: а) з варшаўскім «Маніторам» (часопіс адстойваў ідэі імклівай еўрапізацыі Рэчы Паспалітай); б) з падпаўшым пад замежны ўплыў дваром Станіслава Аўгуста краёвы варыянт польскай мовы ўспрымаўся мясцовай шляхтай як саслоўны код, тая знакавая сістэма, без якой шляхецкай Рэчы Паспалітай быць не можа.

Магчыма сцвердзіць і тое, што беларуская шляхта больш, чым шляхта з Каралеўства адчувала пагрозу з боку іншай палітычнай сістэмы (Расійскага самаўладдзя), а таму і ў большай ступені была зацікаўленая ў адраджэнні і захаванні нават фармальных атрыбутаў былой Рэспублікі (канцэлярскай мовы, строяў, органаў самакіравання і г.д.). З другога боку, у сітуацыі, калі зямля апынулася раздзеленай паміж дзяржавамі-пераможцамі, актуальнасць атрымала не так яе матэрыяльная, як духоўная прастора. «Польшча там, дзе жыве польская мова!» «Будзе жыць мова Рэспублікі – адродзіцца і сама Рэспубліка». Па сутнасці, беларуская шляхта ў XIX ст. хапалася за польскую мову як тапелец хапаецца за лязо брытвы. Захаванне мовы ў перспектыве магло б гарантаваць вяртанне дэмакратыі і свабоды. У гэтай сітуацыі важна адзначыць:

1. Барацьба за Рэч Паспалітую пераводзілася ў плошчу змагання ідэй, дзе поле бою – у тым ліку і мастацкая літаратура.

2. Паэт / празаік быў у гэтай бітве, па сутнасці, жаўнерам, які адчуваў адказнасць за свой голас перад народам (паэт-прарок).

3. Канчатковым вынікам змагання бачылася злішчэ «Айчыны любай» як ідэальнай прасторы, высненай у паэтычных марах, з рэальнай прасторай Рэчы Паспалітай да 1772 г. («раз наша зямля там, дзе наша мова, значыць у тых самых межах павінна быць і наша дзяржава»).

Пры гэтым для нацыянальнага паэта трэба было: а) захаваць памяць аб мінулай велічы свайго народа; б) увесць час нагадваць аб духоўных межах свайго, падзеленага паміж рознымі дзяржавамі краю.

Нельга у сувязі з гэтым не звярнуць увагу на існаванне цэлага шэрагу польскамоўных аўтараў Беларусі, якія не проста гераізавалі мінулае, але і стваралі рэчпаспалітаўскую гісторыю, фактычна, нанова («*Śpiemy historycznie*» / «Гістарычныя песні» Ю. Нямцэвіча, «*Konrad Wallenrod*» / «Конрад Валенрод» А. Міцкевіча, «Песні пра даўніх літвінаў» Я. Чачота, цыкл гістарычных апавесцей Ю. Крашэўскага і інш.).

Акрамя таго, у краёвай літаратуры з'явіўся шэраг твораў, у якіх вяртаюцца акрэсліваліся геаграфічныя і духоўныя межы Маці-Айчыны праз падарожныя нарысы, этнаграфічныя і фальклорныя замалёўкі («*Podróż do Wilkopolski i Śląska w roku 1821*», «*Podróże historyczne po ziemiach Polskich*» Ю. Нямцэвіча; «*Podróż swojaka po swojszczyźnie*», «*Wędrowki po moich nigdyś okolicach*» У. Сыракомлі; «*Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*» Ю. Крашэўскага).

Польскамоўныя аўтары, нібы вартавыя, абыходзілі ранейшую тэрыторыю Рэчы Паспалітай, з жалем адзначалі праявы нямецкага (Познаньшчына) або расійскага (Беларусь) уплыву. Адностроўваючы паноўны клас, буйных землеўласнікаў, пісьменнікі з прыкрасцю адзначалі іх касмапалітызм, сляпое наследаванне замежных густаў і звычаяў. «Славянскі («польскі») дух жыве толькі пад стрэхамі сялянскіх хат» – гэту выснову зрабіў У. Сыракомля, падарожнічаючы як па Навагрудскім ваяводстве, так і па Познаньшчыне. Тое ж можна сказаць пра назіранні А. Міцкевіча, Я. Чачота, Ю. Крашэўскага, Э. Ажэшкі.

Ужо ў 60 – 80-я гг. XIX ст. была выпрацавана ўстойлівая традыцыя ідэалізаваць селяніна, бачыць у ім захавальніка мовы, традыцый, культуры. Потым гэта традыцыя з шалёнай энергіяй праявіцца ў творчасці «нашаніўцаў». Пры гэтым, напрыклад, у польскамоўным вершы Янкі Купалы «*Wiatogusin*» тып селяніна падаецца як бы збоку (у традыцыях У. Сыракомлі і В. Д.-Марцінкевіча), а ў беларускамоўным «*Мужыку*» заўважаецца ўжо багушэвіцаў падыход – стварэння нацыянальнага характару:

*Patrzę: ot się toczy jakiś cień zmarniały,
Licha siermiega z chudych bark ophywa,
W strzepach kozucha tonie głowa siwa* [2, с. 420].

*Што я мужык, усе тут знаюць,
І, як ёсць гэты свет вялік,
З мяне смяюцца, пагарджаюць* [2, с. 17].

Насуперак рэчпаспалітаўскаму маштабу мастацкага мыслення, якое праяўляецца ў творах аўтараў-краёўцаў XIX ст., выпрацоўваўся ў іх таксама прыныц «свойскасці» – свой дамок, свая зямля, «свая жонка пры боку». У сітуацыі, калі дзяржава была сцёртай з мапы Еўропы, актуальнасць набывалі вартасці выключна лакальнага парадку. Шляхціц-краёвец

адчуваў сябе грамадзянінам Рэчы Паспалітай, але гаспадаром – толькі ўласнага засценка.

Невыпадкова адзін Францішак (Карпіньскі) заўважыць: «Szczęśliwy, kto na małym udziale przebywa; // Spokojny siadł przy stole wiejskiego warzywa, // Z swej obory ma mięso, z ogrodu jarzynę, // Z domu napój i wierna przy boku drużynę» [3, s. 58], другі Францішак (Багушэвіч) яму адгукнецца: «Каб за край быў умерці гатоў. // Каб не прагнуў айчызны чужых. // Каб я Бога свайго не акпіў» [1, с. 117], а Янка Купала дадасць: «Miłuję cię, ziemio, – twe wody, twe łąny // I urok twej wiosny i pustkę twej zimy, // Twe plony i lud twój niedolą znękany, // I piosnki miłuję dźwięk w mowie rodzimej» [2, с. 430].

Дзеля таго каб зразумець тое, наколькі Ф. Багушэвіч блізкі да «літвінскай» ідэалогіі адраджэння набытку Рэчы Паспалітай, дастаткова параўнаць змест прадмовы да «Дудкі беларускай» са зместам прадмовы да нарысаў «Podróż swojaka...» У. Сыракомлі. Мацей Бурачок, зноў гэта падкрэслім, перанёс сферу інтарэсаў з глебы палітычнай (рэчпаспалітаўскай) на глебу нацыянальную беларускую, захававшы тыя самыя падыходы да адлюстравання Маці-Айчыны, апявання яе слаўнага мінулага, бачання прызначэння паэта і інш.

Аднак Ф. Багушэвіч быў блізкі да літвінскага пакалення беларускіх аўтараў і па часе, і па светапоглядзе. У кантэксце далзенага артыкула важна сцвердзіць факт пераемнасці рэчпаспалітаўскай адраджэнскай традыцыі ў творчасці Янкі Купалы. Далзеная задача патрабуе больш ґрунтоўнага даследавання, таму мы абмяжуемся сцверджаннем таго, што ў польскамоўных вершах песняра чутны і волгукі мінулых паўстанняў («Ze wspomnień»), і чаканне саслоўнага міру («Leć, piosenko»), і жаданне акрэсліць духоўную тэрыторыю страчанай Маці-Радзімы («Miłuję cię, ziemio...»).

Для некаторых беларускамоўных вершаў Янкі Купалы характэрны і міцкевічаў прафетызм, і засяроджанасць на мове як на галоўным атрыбуце новай Маці-Айчыны, і заклік да аб'яднання дзеля паходу па волю і долю. Пры гэтым наследаванне літвінскай традыцыі адбывалася як праз пераклады з А. Міцкевіча і У. Сыракомлі, так і праз вывучэнне творчага набытку філаматаў, В. Д.-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, М. Каналнішчай.

Культурная павязь Янкі Купалы з краёўцамі ўжо сцверджана І. Багдановіч, В. Каваленкам і інш. Для нас больш цікавы адказ на пытанне, чаму паэт перайшоў з рэк літвінскіх на беларускія, чаму не задаволіўся міцкевіча-сыракомлевай сцяжынай, пракладзенай праз польскую літаратуру? Напэўна, і гэтае пытанне патрабуе сучаснага ґрунтоўнага асвятлення, аднак часткова на яго ўсё ж Янка Купала адказаў. У вершы «Ziemio» ён сцвярджае, што «nie Kocham siebie, ziemio», бо «cudzą ogzę rolę» [2, с. 441]. Іншамі словамі, выбіраючы польскую мову, працую дзеля іншага народа... (думка, да якой паступова прыходзілі і А. Міцкевіч, і У. Сыракомля).

Спіс літаратуры

1. Багушэвіч, Ф. Творы / Ф. Багушэвіч. – Мінск: Беларусь, 1967. – 228 с.
2. Купала, Янка. Вершы. Пераклады (1904 – 1907) / Янка Купала // Збор твораў: у 7 т. Т. 1. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 535 с.
3. Karpiński, F. Wybór wierszy / F. Karpiński. – Kraków: Universitas, 2003. – 111 s.
4. Kołłataj, H. Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III / H. Kołłataj. – Warszawa, 1905. – 183 s.

In the article is considered the problem of the Polish-Belarus interaction at the 18-20th centuries. Creativity of Yanka Kupala is analysed in a context of the current of Renaissance in Polish-speaking literature of Lithuania-Belarus (F. Karpinsky, J. Nemtsevich, A. Mickiewicz, V. Syrokomlya). It is noted the unity in the image of history of decline and partition of Rzecz Pospolita.

Еўмянькоў Віталь Іванавіч, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры журналістыкі Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова, Магілёў, Рэспубліка Беларусь.